УДК 316.47: 33 (477.83) “13/17”

Михайло КРІЛЬ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ НА СТАРОСАМБІРЩИНІ[1] (КІНЕЦЬ XIV ст. – 1772 р.)

Перш ніж розглядати стан соціально-економічних відносин та їх поступову еволюцію на території сучасного Старосамбірського району Львівської області, варто кілька слів сказати про місце розглядуваної території в адміністративно-територіальному поділі Польської держави. Адміністрація і управління формувалися тут поступово, виходячи з реалій політичних змін. Вже після насильницької смерті у 1340 р. Юрія-Болеслава II Тройденовича, останнього з роду Романовичів, агресивні сусіди – Польща, Угорщина, Велике князівство Литовське – розпочали боротьбу за галицько-волинську спадщину. На початках волинські терени відійшли до литовських правителів, а Галицьку землю захопив польський король Казимир III Великий. Після його смерті у 1370 р. фактичним правителем тут був опольський князь Владислав (1372–1387 рр., з перервами; помер у 1401 р.), ставленик угорського (а з 1370 р. – й польського) короля Людовіка I Великого (1342–1382 рр.). Він з повним правом вважався “господарем землі, вічним дідичем і самодержцем”, який навіть карбував свої гроші, оскільки був праправнуком галицько-волинського князя Романа Мстиславича. Певний час Галицька земля перебувала під безпосереднім угорським управлінням. Водночас, литовські князі продовжували претендувати на цю територію. Напружена і тривала боротьба завершилася у 1387 р., коли польські війська зайняли Львів, Перемишль та інші міста, і Галицька земля, таким чином, остаточно відійшла до складу володінь польської корони як *Руське королівство* або *Руська земля*.

На початках старий адміністративний устрій з княжих часів тут практично не зазнав змін. Галицька земля вважалася окремою політичною одиницею, об’єднаною з Польщею на правах династичної унії. У Грюнвальдській битві 1410 р. ополчення з цієї землі складало окремі хоругви під своїми прапорами і з давніми гербами. У 30-х роках XV ст. захоплені поляками на сході терени склали Руське воєводство Речі Посполитої. Воно мало п’ять земель (Львівська, Перемишльська, Сяніцька, Галицька й Холмська), а адміністративним центром воєводства став Львів. Так почала впроваджуватися польська адміністративна система. Тоді ж польський король Владислав III Варненчик видав привілей, за яким галицькі князі і бояри зрівнювалися у правах з польською шляхтою. Перша згадка про руського воєводу, призначеного королем, припадає на 1432 р. Він мав титул “генерального” і в переліку 34 воєвод Речі Посполитої (1569 р.) згадувався на 15 місці. Землі очолювали королівські намісники – старости, які мали всю повноту влади на місці. Першим відомим старостою Перемишльської землі з 1375 р. був Мербот, призначений Владиславом Опольським[2]. Певні обов’язки мали підкоморій (відав розмежуванням спірних земель шляхетських маєтків), гродський староста (очолював гродський суд і відав охороною замку), хорунжий (ніс хоругву у походах та під час урочистих подій), суддя, підсудок, писар, скарбник (складали земський суд, який розглядав цивільні справи), військовий (забезпечував громадський спокій). Стольний,

підчаший, мечник, ловчий та інші були, значною мірою, почесними титулами, які відображали давні традиції.

Перемишльська земля як окрема адміністративна одиниця з центром у Перемишлі займала обширну територію в басейнах рік Сяну і верхів'я Дністра (31,1 тис. км^2). Її межі визначилися не одразу, вони формувалися поступово, починаючи з XIV ст., і остаточно встановилися на середину XVI ст.[3] Адміністративно Перемишльщина поділялася на два повіти – Перемишльський і Пшеворський[4]. Після виділення на початку XVI ст. з її складу Пшеворського повіту сформувалися Перемишльський, Самбірський, Дрогобицький і Стрийський повіти. Їх територіальною основою стали давні волості. Крім цього, незалежно від них, виділялися три податкові округи – Засянський, Міжсянсько-Дністрянський і Задністрянський[5].

Всі володіння поділялися на шляхетські, королівські (державні) та церковні. Королівськими були староства, які у XV–XVIII ст. віддавалися у пожиттєве володіння окремим маґнатам – старостам, які сплачували державі постійний річний чинш. За люстрацією 1664 р. на Перемишльщині було 6 староств з однойменними гродовими центрами: Перемишльське, Лежайське, Мостиське, Вишенське, Дрогобицьке, Стрийське.

В межах Перемишльської землі була також величезна Самбірська економія – один з найбільших столових маєтків Речі Посполитої. Він складався з трьох міст (Самбір, Старий Самбір і Стара Сіль) та більше 100 сіл. У 1537 р. королева Бона Сфорца д'Араґона (1494–1557 рр.), друга дружина польського короля Сиґізмунда I Старого, викупила його від кредиторів, заплативши 25 025 флоринів. З 1590 р. Самбірська економія безпосередньо обслуговувала короля і його двір. Адміністративно-територіально вона поділялася на 7 країн (Волосянську, Ільницьку, Либохорську, Липецьку, Гвоздецьку, Підбузьку і Розлуцьку) та 6 ключів (Дублянський, Задністрянський, Бабинський, Купновецький, Меденицький, Лішнянський). Ці одиниці відігравали важливу роль при зборі податків та в судочинстві.

На сьогодні в межах України знаходиться близько 60% території колишньої Перемишльської землі. Південно-східні терени Старосамбірського району в давнину входили до Задністрянського, а північно-західні були у складі Міжсянсько-Дністрянського округів.

Соціальна структура Старосамбірщини визначалася загальним соціально-економічним розвитком Польської держави і мала становий характер, що регламентувалося певними привілеями. Найчисельнішу катеґорію власників складала шляхта. За її маєтковим станом можна виділити 5 умовних груп: маґнати, багата, середня, односільна, часткова і загродова шляхта. Більшість її була польською або сполонізованою. У Перемишльській землі в першій чверті XVII ст. до магнатів зараховували землевласників, які мали 10 цілих поселень (у 1628 р. таких було 13 осіб). Багату шляхту складали власники 6-9 цілих поселень (7 осіб). До категорії середньої шляхти відносили тих, які мали у своєму посіданні 2-5 сіл (32 особи). Небагато було односільних власників (18 осіб). Натомість, переважали шляхта часткова і загородова (104 особи), які володіли невеличкими частками поселень або мали лише невелике власне поле[6]. У Перемишльській землі на середину XVII ст. магнати і багата шляхта складали лише 17 осіб, але мали у своєму володінні 52,8% усіх земель (87,3% всіх шляхетських земель). Середня і односільна шляхта володіла 12,7% земель[7]. Як видно, домінувала велика шляхетська власність.

Однією з найзаможніших була магнатська, на початках українська, родина Бибельських, згадки про яку зустрічаються вже у XIV ст. Своє ім'я родина отримала від

спадкового маєтку Библо. Перший відомий представник роду, Ходко, мав підтвердження галицько-волинського князя Лева Даниловича на володіння селами Библо, Пацьковичі, Комаровичі. Починаючи з XV ст., рід полонізується. Перший крок у цьому напрямку зробив Сенько Бибельський, який 1441 р. прийняв римо-католицьку віру.

У 30-х роках XV ст. волинський князь Іван Несвизький одружився з Ярохною, донькою Ходка Бибельського. За нею він отримав у володіння с. Передільницю і з того часу в документах згадується як князь Передільницький. Згодом з родиною Бибельських породичалися й інші маґнати, а їхні нащадки вже займали високі державні та церковні посади у Польському королівстві[8]. Ряд осіб з цієї родини поховані у Городищенському монастирі. Записи Пом'яника цього монастиря подають 388 імен (в т.ч. 178 чоловічих), пов'язаних з Бибельськими. Серед них князі Прокопій, Андрій і Сенько Бибельські, споріднені з ними Духна Бибельська-Бажа, Палков, Ярохна Бибельська Передільницька, Олександр Скорутин. Сестра О.Скорутина Олександра та його діти Данило, Ясько, Олехно в цьому Пом'янику записані вже як римо-католики[9].

Великими були землеволодіння Гербуртів. Генеалогічні корені цієї родини сягають чеської Силезії, а про одного з Гербуртів згадує навіть Галицько-Волинський літопис[10]. Перші Гербурти на територію Галичини прибули близько XIII ст. Підтвердженням цього можуть бути слова помітного політичного і культурного діяча Речі Посполитої Івана Фелікса Гербурта (1567–1616 рр.), сказані ним на Вишенському сеймику у 1609 р., про те, що його предки "більше чотирьохсот років служили Руському воєводству"[11]. За вірну службу князь Владислав Опольський надав їм землі у Галичині (в околицях Перемишля) та на західному Поділлі. Напевно, тоді вони й заснували містечко, яке на згадку про свою родову садибу Фельштайн[12] назвали Фельштин (тепер с. Скелівка Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Перша письмова згадка про Гербуртів на Старосамбірщині стосується 1385 р., коли власник Добромиля поставив свій підпис під документом про передачу с.Пнікут перемишльському єпископові. Під 1395 р. Гербурт з Фельштина згаданий як найпочесніший гість самбірського старости Спитка з Мельштина[13]. На початку XVI ст. Гербурти володіли Добромилем та 14 навколишніми селами. Згодом їх родина розгалужилася і згадки про них можна було зустріти в багатьох галицьких місцевостях. Її представники були задіяні на державно-політичній службі, в адміністративно-військовій та духовній сферах.

З кінця XVI ст. на землях Старосамбірщини з'являються Тарли. Зокрема, у 1589 р. власністю Сиґізмунда Олександра Тарла став Хирів з передмістям, Ляшки, Березів, Городовичі, Поляна, Велика Сушиця, Мала Сушиця, Чаплі, Гуменець, Слохині. Ці маєтності на початку XVII ст. перейшли в руки Мнішеків. З магнатів у XVII ст. на Старосамбірщині мали маєтки також Станіслав Дрогойовський (Лютовиська), Андрій Максиміліан Фредро (Ляцко), Павло Фредро (Саночани), Мартин Красіцький (Боршевичі, Библо, Губичі, Передільниця, Сушиця Велика). Фельштинський ключ (Фельштин, Фельштинське передмістя, Поляна, Болозів, Букова, Глибока, Конів Малий, Конів Великий, Сусідовичі, Рихтичі, Товарна, Біличі) був власністю великого коронного підскарбія Яна Миколая Даниловича (помер у 1650 р.). Добромильський ключ (Добромиль, Добромильське передмістя, Княжпіль, Ляцко, Кропивник, Мігово), як часткову спадщину Гербуртів, посідав холмський каштелян Самійло Конєцпольский. Після смерті магната власником цих маєтків у 1641 р. став його син, любачівський каштелян Станіслав Конєцпольський. Згодом, у другій половині XVII ст., власниками тут були великий коронний підскарбій Ян Казимир Красінський і його син, полоцький воєвода Ян Доброгост Красінський[14].

Часткова і загородова шляхта відзначалася не лише значною чисельністю і територіальною нерівномірністю, але й неоднорідною етнічною і соціальною структурою. Переважна більшість цієї шляхти взагалі не мали підданих і обробляли свої наділи власною працею. Проте, маючи шляхетський титул, вони користувалися певними привілеями, могли брати участь у виборних органах тощо. Така шляхта відрізнялася від селянства лише кольором одягу: шляхтич носив темно-синє вбрання, а селянин – світло-блакитне.

На Старосамбірщині у XVI–XVIII ст. письмово зафіксовані володіння дрібних і бідних шляхетських родів Бачинських, Березницьких, Зілинських, Комарницьких, Созанських, Смеречанських, Терлецьких та інших, які вийшли з двох українських гербових груп – Сасів і Корчаків[15]. Документ з 1711 р. зазначає, що у с. Терло є "різна шляхта, тобто пани Нановські, Яворські, Лучинські, Середницькі, Терлецькі. Вони здавна осіли на громадських грунтах і самі собі роблять та лопатою копають"[16]. Подібна до цієї ситуація була і в інших селах.

Духовенство. Великі землеволодіння мав вищий католицький і православний клір, монастирі. Відомо, що перемишльський православний єпископ Лаврентій Терлецький з гербу Сас (1532–1549 рр.) скаржився королеві Боні на адміністратора Самбірської економії Рафаеля Чохновського, який насильно відібрав єпископські землі. У зв'язку з цим королева призначила спеціальну комісію для розслідування інциденту і розмежувань власності. Комісія, очолювана магнатом Гербуртом, визначила, що власністю перемишльського православного (згодом уніатського) єпископа мають бути Смільниця, Спас, Страшевичі, Бусовисько, Созань[17]. Єзуїти володіли Грушатичами і половиною Зоротович, а кармеліти мали частину Сусідович. Основна ж маса парафіяльного духовенства за своїм майновим становищем практично не відрізнялася від селян.

Селянство складало основне населення краю. Етнічно воно було переважно українським. Підтвердженням того є поголовні реєстри (списки), у яких зафіксовані імена та прізвиська селян (Федір, Олекса, Стецьків та ін.), які, звичайно, є етнічно українськими. У справочинстві того часу широко вживалася назва "Русь". Вона означала не тільки країну, але й народ. Для зазначення української приналежності вживалися терміни, які стосуються віровизнання (ritus rutheni, religia grecka non unius, religia katolicka rithus grecki). В окремих випадках джерела прямо вказують, що в селі проживають українці. Окремі села, як Передільниця, були повністю заселені українцями[18].

За майновим становищем селяни поділялися на кметів, загородників, халупників, комірників. Економічну ситуацію села виразно видно на прикладі Дроздович. За даними 1682 р. у цьому селі всі селянські господарства були малоземельними й безземельними. З них лише 21,5% складали чвертьланові кметі, а загородники та власники половини загороди становили 61,5%. Решта селян були ремісниками[19].

У селянському господарстві в XVI–XVII ст. була поширеною двопільна система. Найбільше культивували жито і овес. Перевагу пшениці надавали лише в рівнинних місцевостях. Зустрічаються також посіви ячменю, татарки (гречки), проса. Функціонували сільськогосподарські промисли (млинарство, корчмарство, рибальство). Наявність великих лісових масивів зумовлювала виникнення й розвиток лісового промислу (заготівля і обробка дерева, виготовлення деревного вугілля, поташу). Поташ був дуже важливим для миловаріння, обробки шкіри, промивання вовни, білення полотна. З інших ремесел розвинутими були стельмахування, бондарство, гончарство, ковальство та ін.

Повинності регламентувалися майновим становищем селян. Реґулярну панщину відбували всі категорії селян, а кметі, як правило, несли тяглу. У Перемишльській землі для кметів характерна була дводенна панщина з чверті лану і одноденна для інших категорій селян. У Задністрянській частині в 1692 р. власники менше чверті лану складали 98% усіх селянських господарств. Важким тягарем для селянина була відробіткова рента: численні роботи на фільварках, солеварнях, у лісі, при ремонті доріг, чищенні ставків, охороні панської садиби тощо. Розповсюдженою була повинність, яка відома у документах як "що скажуть" і "коли скажуть". У Самбірській економії в 80-х роках XVII ст. різні форми відробітків, крім панщини, складали 76 днів на рік з одного господарства[20]. Так, селяни с. Головецько ремонтували і ставили корчми та млини, ходили на роботу до солеварень і давали до них терлиці, платили за двох хлопців до послуг у солеварні[21].

Усі селянські господарства обкладалися натуральними і грошовими повинностями. Найпоширенішими натураліями на Старосамбірщині у XVI–XVII ст. були продукти рільництва (жито, овес), тваринництва (масло), птахівництва (кури, яйця). Селяни також давали десятину або двадцятину від відгодівлі свиней, овець, тримання пасік. Грошовим податком обкладалося все доросле населення від 12 років (поголовне) і житлові будівлі (подимне). Поголовне від кожної особи складало, в середньому, один злотий.

Загородники і халупники, які не мали власного господарства, жили переважно із заробітків, з яких платили грошовий чинш. За відомостями 1669 р. у Мшанці 20 хат заробляло "за Бескидами", Грозовій – 20 господарств із 40, Галівці – 10 хат, Лопушанці – 10 хат[22].

Намагаючись мати якнайбільше прибутків, власники поселень і, особливо, їх орендатори, збільшували визиск своїх підданих. Це знайшло підтвердження у тогочасних документах. Так, у 1624 р. грушатицькі селяни скаржилися на орендатора Пеньонжка, який "наклав нові повинності і карає бичем та ув'язненням..., священика змушує до відбування панщини". Впродовж кількох років селяни з Білич скаржилися на старостинського намісника, який "заставляє їх до роботи кожного дня, крім торгового, змушує до підводних повинностей далі як за 7 миль, відбирає ґрунти і пасовиська та інші безправності чинить, що спричиняє великі страти і злидні"[23]. Іноді селяни чинили збройний опір через непомірні і незаконні повинності, як це було у 1639 р. у с. Букові[24].

У XVII ст. Перемишльська земля назагал, а Старосамбірщина зокрема, була місцем переходів військ, їх зимових квартир та короткочасних постоїв. Ці війська не лише утримувалися за рахунок населення, але й грабували його. У 1644 р. польський коронний гетьман визначив для зимового утримання (три місяці) однієї хоругви війська такі витрати: вівса – 100 колод львівської міри, стільки ж ячменю, пшона і гороху – по 5 колод, 20 фасок масла, 50 шматків солонини, 10 бочок капусти, 30 ялівок, 400 курей, 200 гусей, 50 возів дерева і 10 возів соломи на тиждень. Під час воєнних дій вони зростали. Так, за королівським універсалом 1651 р., з одного обробленого лану нараховували таку стацію: вівса – 5 корців, пшениці, ячменю і гороху – по 1,5, татарки – 1, круп – 0,5, масла – 10 кварт, 20 сирів, півшматка солонини, 2 чвертки м'яса, одного барана, 2 кварти олії, 6 курей, 3 гуски, 3 вози сіна, а також солі, овочів, січки за потребою[25].

Часто військові підрозділи конфліктували між собою за право "першості" перебування у тому чи іншому селі. Зокрема, у 1629 р. Анджей Зборовський обложив і штурмував Стару Сіль, зайняту хоругвою ротмістра Дмоховського. Під час цього конфлікту загинуло 18 вояків, а старосільські міщани зазнали значних збитків[26]. У 1676 р. Вишенський сеймик констатував, що "через жовнірські переходи села перетворилися

в руїни, а люди помирають з голоду"[27]. У 1696 р. військо під керівництвом маршалка Барановського через несплату королем грошей обрало за зимову квартиру Самбірську економію. Тут вони перебували майже рік, а мешканці сіл несли весь тягар їхнього утримання[28].

У пошуках кращих умов життя селяни часто втікали з обжитих місць. Так, у 1634 р. з Боневич утік мельник з родиною[29]. В одному з документів, який датується 1674 р., зазначено, що у Добромилі і його передмісті залишилася лише 51 особа, а "решта за кордон до Угорщини втекли, інші повмирали, а ті, що залишилися, з голоду пухнуть"[30]. Інший запис за цей же рік свідчить, що у "передмісті Добромильському є лише 26 осіб"[31]. До Угорщини, а власне на словацькі терени, селянські втечі набрали таких розмірів, що тамтешня влада навіть розпорядилася затримувати селян-втікачів і відправляти їх під вартою на попереднє місце проживання. Такі випадки були зафіксовані у 1648, 1652, 1659, 1672 роках[32].

Траплялося, що багатших селян переманювали в інші місця проживання. Один із таких випадків мав місце у Лопушанці в 1637 р. Тоді ярославський передміщанин Станіслав Собоцяк прибув уночі з двома великими возами до кметя Андрушка і завантажив на них селянське збіжжя. Решту майна сам господар вивіз власним транспортом[33]. Змушували селян покидати свої господарства й міжусобні конфлікти місцевої знаті, які часто переростали у справжні локальні війни.

Особливо масовими були селянські втечі в другому десятилітті XVIII ст. За даними шляхетської ревізії 1720 р. із Самбірської економії на Поділля і Покуття втекло близько тисячі селян. Приводом до цього послужили неймовірні утиски управителів королівських маєтків Штайнгейзара та Турнера. Така масова втеча набула широкого резонансу. Шляхта на Вишенському сеймику 16 березня 1733 р. змушена була визнати факт жорстокого поводження цих управителів з підданими. Вона відзначила "нечувані утиски і знущання, що понад дві тисячі підданих пішло геть з Самбірської економії, а ті, що залишилися, – або без тягла, або такі вбогі, що не мають жодних засобів для життя". Шляхта також просила польський сейм надіслати спеціальну комісію, для розслідування дій управителів та їхнього покарання[34]. Очевидно, становище було насправді загрозливим, якщо місцеве панство вдалося до таких рішучих дій.

Про селянські втечі свідчить наявність значного числа покинутих хат і землі, яка лежала облогом. У 1719 р. адміністратор Самбірської економії при перевірці Гвоздецької країни записав, що "викликав присяжних навіть з далеких сіл" і спитав, як довго пустують ці лани, всі сказали, що від кільканадцяти років..., всі піддані не могли знести тягарів і пішли на Поділля і до цього часу не вернулися"[35]. Селянські протести в Самбірській економії у вигляді відмови робити панщину мали місце у 1770-х роках, коли "адміністрація не мала засобів їх примусити"[36].

Міста. За класифікацією 1673 р. всі міста Речі Посполитої поділялися на дві категорії. Першу складали воєводські центри, а друга визначала три класи міст і містечок. У Перемишльській землі до першого класу належав лише Перемишль. На Старосамбірщині Добромиль, Нижанковичі, Нове Місто, Старий Самбір, Стара Сіль, Фельштин зараховувалися до другого і третього класів.

Міста та містечка розрізнялися також за правовим статусом (державні, або королівські, і приватновласницькі), що відображалося в легенді печаток. Державний статус мала лише Стара Сіль. Приватновласницькі міста у своєму символі часто відображали герб свого власника чи засновника. Так, герб Гербуртів мали Добромиль і Фельштин. Герб Наленч вживало Нове Місто, а Хирів – герб Оссолінських. Важливим мотивом

при герботворенні були також природні багатства краю: сіль у бочках (Стара Сіль), олень (Нижанковичі)[37].

Міста і містечка мали як виробничий (гірничий, ремісничий, сільськогосподарський), так і споживчий (адміністративний, торговий, релігійний, культурний, оборонний) характер. Кількісно переважали ремісничо-торгові міські центри зі значною кількістю сільськогосподарських робіт.

Розвитку міст та їх економіки сприяли привілеї магдебурзького права. Вони надавали ряд пільг: право безмитної торгівлі, проведення ярмарків і торгів, організацію цехового управління тощо. В числі перших магдебурзьке право дістали Старий Самбір і Стара Сіль. Проте в умовах постійної оборони від ворогів, зокрема татарських набігів, ці міста свої письмові документи втратили. У XV ст. магдебурзьке право мали вже Нижанковичі (1408 р.), Нове Місто (перед 1463 р.), Фельштин (перед 1488 р.). 20 листопада 1421 р. польський король Ягайло підписав грамоту на відновлення Старій Солі магдебурзького права. У цьому ж столітті його дістали також Хирів (1528 р.), Старий Самбір (1553 р., відновлено) і Ляшки Муровані (1564 р.). Львівський каштелян Станіслав Гербурт (1508-1576 рр.), власник добромильської околиці, у 1566 р. домігся надання Добромилю статусу міста і разом з ним магдебурзького права[38].

Міста були осередками цехового виробництва, ремесел, торгівлі. Економічно найпотужнішою впродовж XV–XVIII ст. вважалася Стара Сіль[39]. У 1565 р. в місті було 84 будинки. Тут діяла власна цегельня, на якій виробляли цеглу, дахівку, кахлі. У 1589 р. в Старій Солі працювали 32 ремісники, які займалися гончарством і цегельно-кахельним виробництвом[40]. Мешканцям дозволялося вільно варити пиво та продукувати на продаж горілку. У 1575 р. Стара Сіль мала від солеваріння річного прибутку 20 тис. злотих. У першій половині XVII ст. місто потерпало від частих епідемій, маґнатських міжусобиць, що спричинило поступовий занепад. В 1711 р. у Старій Солі були залюдненими тільки 57 будинків, 34 садиби зруйновані, а худобу мали лише 39 господарів. Певне економічне піднесення міста спостерігається лише з середини XVIII ст. У 1768 р. тут було 7 різних цехів, які об'єднували 123 ремісників.

Старий Самбір як перший укріплений пункт на Підбескидському шляху мав важливе воєнно-стратегічне значення. Місто було центром цілої оборонної системи, яку творили насипані з півночі вали і прірва над річками з інших боків. Вали зміцнювали високий дерев'яний паркан і три вежі. Складовою частиною міських укріплень був костьол. В місто можна було потрапити через дві брами, з яких одна була мурованою[41].

Економічно Старий Самбір мав рільничо-ремісничий характер. Джерела вказують, що у 1507 р. в місті було 45 міщан з польовими наділами, а у 1568 р. з 62 власників хат 14 взагалі не мали присадибної землі (ріллі). Тоді ж на передмістях було 70 господарств, з яких 10 не мали зовсім землі, а 20 володіли лише городами. У 1571 р., крім господарів, які мали свої хати, було в місті 64 родини комірників, перекупників, люзних людей, підмайстрів та ремісників, які не мали своїх майстерень (верстатів). Таким чином, можна стверджувати, що в XVI ст. у Старому Самборі ремісництво поступово відокремлювалося від землеробства[42]. У 1553 р. в місті були цехи різників, пекарів, ковалів, ткачів, шевців, кравців та кушнірів, які об'єднували 30-35 майстрів. У XVII ст. спостерігається застій в економіці, збільшений воєнними спустошеннями, місто економічно занепадає. Якщо у 1628 р. тут працювали 43 майстри[43], то у 1653 р. в місті було лише 30 хат.

На початку XVIII ст. через епідемію чуми у Старому Самборі померло 326 осіб (289 українців і 37 поляків), а з 125 садиб залюдненими залишилося лише 46. Такі дані

свідчать не лише про руїну міста, але і його етнічний склад (на той час у Старому Самборі переважали українці)[44]. Певне піднесення спостерігається з середини XVIII ст. Поступово зростає кількість мешканців. На початку 1770-х років у місті було 104 хати. Близько 70 майстрів займалося ремісництвом. У 1768 р. тут було зафіксовано 30 кушнірів, 30 шевців, 4 ткачі[45].

Розвиток Добромиля як міста пов'язаний з іменем Андрія Гербурта, сина перемишльського стольника Миколая. Саме він у середині XVI ст. закликав з Моравії на свої спустошені землі (близько 300 га) ремісників, серед яких найбільше було ткачів. Спеціально для цих переселенців римо-католицького віровизнання він збудував у Добромилі дерев'яний костьол. За королівським привілеєм місто на 15 років звільнялося від усіх видів податків та повинностей, що значно сприяло його розвитку. В другій половині XVI ст. Добромиль був обнесений кам'яним муром, оборонним ровом і дерев'яним частоколом. Близько 1560 р. було споруджено мурований палац Гербуртів – т. зв. Низький або Добромильський замок. Через двадцять років у місті та околиці нараховувалось вже три церкви і один костьол. У межах мурів міста було 70 будинків, де проживало 350 осіб, які платили поборовий податок у сумі 10 флоринів[46]. Поступово зростала й чисельність ремісників. Якщо у 1589 р. ремісничий податок платило 19 осіб[47], то у 1628 р. у місті працювало вже 32 ремісники і діяли 2 гуральні. Три майстри виготовляли пічні кахлі[48].

Роль ремісничого і торгового осередку відігравало Нове Місто. У 1589 р. тут було 26 ремісників[49]. За даними люстрації 1628 р. їх число склало вже 38 осіб, функціонувало 7 гуралень і один млин. Тим самим роком зафіксовано 16 ремісників і 2 млини у Хирові, 12 ремісників і 6 млинів у Фельштині[50]. У Нижанковичах були створені цехи шевців (1621 р.) і полотнярів (1623 р.)[51]. Різьбярі-каменотеси, які виготовляли надгробки, працювали у Фельштині[52]. Рідкісною була професія скляра. Люстрація 1628 р. зафіксувала на Перемишльщині лише вісьмох ремісників-склярів (6 у Перемишлі і по одному в Самборі та Нижанковичах)[53].

Соляна промисловість. У розробках природних багатств найзначнішим був видобуток солі. Основними осередками солеваріння були Стара Сіль і Добромиль. У Старій Солі його започаткували ченці місцевого монастиря, спершу для власних потреб, а згодом на продаж. Старосільські копальні мали характер оборонних споруд, оточених валами з вежами. Всередині були розміщені будівлі для адміністрації, робітників, пекарня, корчма, приміщення для робочих коней.

Сіль добували виварюванням. Шахти називалися криницями, або вікнами, і сягали до 40 м вглиб. Над криницею зводили вежу висотою до 20 м, при допомозі якої вичерпували ропу. Через територію копальні тягнувся канал для відведення води, що стікала з навколишніх пагорбів і гір. На старосільських розробках працювали наймані робітники, як правило, трійками (зварич, лопатник, дроворуб). Денний заробіток зварича і лопатника складав три гроші, а рубач дров за тиждень отримував 8 грошів. За наймом працювали також ковалі, бондарі, теслярі, мулярі. Інші роботи по забезпеченню соляних розробок виконували піддані (передміщани, загородники) відповідно до встановленої черги, за винятком святкових днів та жнив. В їхні обов'язки входило доставляти дрова, випомповувати ропу, будувати криниці та ін.[54]

Виготовлену сіль фасували у бочки. У XVIII ст. використовували скарбові (78,4 кг) і вендичні (39,2 кг) бочки. Сіль у скарбових бочках йшла для державних потреб, а у вендичних – на продаж. Були ще бочки-запіканки, тобто відкриті з заплавленим верхнім шаром солі. Пакували сіль у цебри, формували у грудки (топки). Одна тисяча грудок

відповідала приблизно одній скарбовій бочці. За день виготовляли близько 3–4 ц, залежно від густоти ропи. У 1565 р. в Старій Солі було виготовлено 11 077 скарбових бочок солі. Значно більше добували у XVIII ст. За 1768-1772 рр. тут розфасували 103 887 скарбових бочок солі, що складало близько 81 291 ц[55]. Назагал, у третій чверті XVIII ст. старосільське солеваріння відзначалося високим рівнем виробництва і відігравало дуже важливу роль в економіці Польщі в цілому і краю зокрема.

Гроші і ціни. Торгівля. Монетарна система відповідала тогочасним вимогам і розвивалася в загальнодержавному річищі. До XVI ст. в реґіоні основною грошовою одиницею була срібна гривня, яка дорівнювала 60 празьким (чеським) або 48 польським грошам. Внаслідок грошової реформи 1526-1528 рр. у Польському королівстві було запроваджено злото-грошову систему. Основною грошово-лічильною одиницею став срібний злотий. Розмінними монетами були шістка, трояк, гріш, півгріш, шеляг і динарій. За один срібний злотий рахували 30 грошів. Один гріш містив 0,8 г срібла. Поруч зі злотим в обігу були талери, флорини і дукати. Наприкінці XVI ст. талер відповідав злотому, а в середині XVII ст. – трьом злотим. Дукати ще називалися "червоними золотими" або "угорськими золотими" і на початку XVII ст. дорівнювали 18 злотим.

Що ж можна було купити за таку валюту? Ціни були різними і коливалися залежно від загальної економічної ситуації. У Самборі в 1550 р. один корець маку коштував 32 гр., пшениці, ячменю і гороху – 20 гр., жита – 14 гр., гречки – 8 гр., вівса – 8 гр., копа яєць – 3 гр. За скирту сіна просили 5 фл. У 1665 р. один віл вартував 20 зл., теля – 9 зл., кварта горілки (800 г) – 15 гр. За селянські чоботи з подвійною шкіряною підошвою треба було заплатити 2 злоті[56]. Кахельна обігрівальна піч з матеріалу ремісника коштувала не менше 3 злотих і 10 грошів. Звичайна пекарська піч з 300 цеглин оцінювалася від 4 злотих 18 грошів і вище[57].

На цьому тлі можна також проілюструвати багатство Гербуртів, які в 1616 р. мали річний дохід близько 14 000 злотих, а в другому десятилітті XVII ст. збанкрутіли. Їхнє нерухоме майно (м.Добромиль, 10 сіл і дві саліни) в 1622 р. було оцінене кредиторами на суму майже 215 000 злотих (на початку XX ст. ця сума дорівнювала близько 1 млн. корон. – *М.К.*).

Міста і містечка були важливими центрами і осередками внутрішньої торгівлі. Головними формами її організації стали ярмарки, базари і постійні торги. Ярмарок, приурочений до певного релігійного свята, був домінуючою формою міжміського, міжсільського і міжрегіонального обміну. На Старосамбірщині він мав переважно локальний характер і тривав один день. Інколи на цих ярмарках торгували також закордонні купці. Право проводити річні ярмарки та мати тижневі торги міста і містечка здобули ще в XVI ст. Так, по два річні ярмарки і четвергові торги проводилися у Старій Солі (на свята св. П'ятниці і св. Егідія) і Добромилі (3 травня і 15 жовтня). Старий Самбір наприкінці XVI ст. мав три річних ярмарки і вівторковий торг. У Нижанковичах в середині XVI ст. відбувалися річні ярмарки на св. Трійці і св. Миколая. Два річні ярмарки (на св. Трійці і св. Лукія) та вівторковий торг проводилися у Фельштині. З 1528 р. річний ярмарок мав Хирів.

Важливе значення для розвитку реґіональної економіки мало право складування товарів. Зокрема, у 1579 р. Старий Самбір дістав привілей складування гончарного посуду для всієї підгірської території, а з 1659 р. – право складування купецьких товарів у торгові дні. Це означало, що приїжджі купці були зобов'язані виставляти свій товар на продаж, і тільки непродані товари можна було везти далі. Значним прибутком для Старого Самбора було мито від худоби, яку купці переганяли через місто великими

гуртами на продаж до Перемишля і далі на захід, до Вроцлава[58]. За ухвалою польського сейму 1647 р. у Добромилі, Нижанковичах, Фельштині, Новому Місті встановлювалися склади угорських вин[59]. З часом ці містечка даний привілей втратили, лише Добромиль зумів домогтися його відновлення у 1694 р.

На загальний стан економіки краю значною мірою впливали як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. З тогочасних документів довідуємося про повінь, яка руйнувала села (1649 р.). Великий вилив Дністра спостерігався у 1700 р. Господарське запустіння спричиняли масові епідемії. Значних демографічних втрат завдала чума 1705–1710 та 1770–1777 рр. Міста з дерев'яними забудівлями потерпали від частих пожеж. Так, за 1600–1651 рр. Нижанковичі горіли 7 разів, Хирів – 4, Гусаків – 4[60]. У 1661 р. згорів замок у Ляшках, в якому мешкав Бернард Мнішек. Завдані тоді збитки оцінювалися 200 тис. злотих. Згодом він горів ще двічі. У 1760 р. велика пожежа знищила більше половини Добромиля.

Стихійні лиха, війни, маґнатські міжусобиці, жовнірські переходи спричиняли економічну руїну, погіршення матеріального становища мешканців. Так, у Добромилі на 1662 р. було 9 пустих парцель біля ринку і 29 – на вулицях[61]. Частим був голод, спричинений неврожаями, підвищенням цін на продукти харчування. Зерно доводилося закуповувати в сусідів за Карпатськими горами, зокрема в Угорщині.

[1] Територіально стосується меж сучасного Старосамбірського району

[2] Rejestr poborowy ziemi Przemyskiej z 1628 roku. – Rzeszów, 1997. – S. ???II.

[3] Hrabyk P. Granice ziem Przemyskiej i Lwowskiej // Rocznik Przemyski. Przemyśl, 1923. – S. 33–34.

[4] Gloger Z. Geografia historyczna ziem dawnej Polski. – Kraków, 1900. – S. 218.

[5] ЦДІА України у Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 1075. – Арк. 687-702, 735-755.

[6] Rejestr poborowy ziemi Przemyskiej z 1628 roku. – S. LVI.

[7] Ibid. – S. LXVII.

[8] Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К. , 1995. – Т. VI. – С. 238.

[9] Петрик А. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. VI. – С. 113-114.

[10] Літопис Руський. – К. , 1989. – С. 412.

[11] Вестник Западной и Южной России. – 1862. – Т. 1. – С. 216.

[12] Юсяк П. Оточення князя Владислава Опольчика // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 90.

[13] Watulewicz J. Herburtowie Fulsztyńscy i kosciół parafialny w Fulsztynie. – Przemyśl, 1904. – S. 12.

[14] Rejestr poborowy ziemi Przemyskiej z 1628 roku. – S. LVII, LXII, LXIV.

[15] Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К. , 1995. – Т. VI. – С. 241.

[16] Старосамбірщина. Старий Самбір, 2002. – Вип. 2. – С. 61.

[17] Rejestr poborowy ziemi Przemyskiej z 1628 roku. – S. LŁV-LV.

[18] Кріль М. До питання про етнічний склад селян Старосамбірщини в XVII ст. // Бойківщина. Історія і сучасність. – Львів–Самбір, 1995. – С. 46-47.

[19] ЦДІА України у Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 435. – Арк. 692-694.

[20] Инкин В. Ф. К вопросу об эволюции феодальной ренты в Галичине в XVI–XVIII веках // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1960. – К. , 1962. – С. 240.

[21] Гошко Ю. Населення українських Карпат. – С. 132.

[22] Там само. – С. 86.

[23] Horn M. Walka chłopów czerwonoruskich z wyzyskiem feudalnym w latach 1600–1648. – Opole, 1976. – Cz. 2. – S. 38-40, 90.

[24] Ibid. – S. 56.

[25] Loziński W. Prawem i lewem. – T. 1. – S. 161.

[26] Ibid. – S. 157.

[27] Akta grodzkie i ziemskie. – Lwów, 1914. – T. 22. – S. 309.

[28] Kuczera A. Samborszczyzna. – T. 1. – S. 304.

[29] Horn M. Walka chłopów czerwonoruskich z wyzyskiem feudalnym w latach 1600–1648. – Opole, 1974. – Cz. 1. – S. 50.

[30] ЦДІА України у Львові. – Ф. 13. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 1023.

[31] Там само. – Арк. 1069.

[32] Гошко Ю. Населення українських Карпат. – С. 42.

[33] Horn M. Walka chłopów czerwonoruskich z wyzyskiem feudalnym. . . – Cz. 1. – S. 54.

[34] Грабовецький В. В. Селянський рух на Прикарпатті (XVII–XVIII ст.). – С. 102.

[35] Гошко Ю. Населення українських Карпат XV-XVIII ст. – С. 44.

[36] Украинские Карпаты. История. – К. , 1989. – С. 72.

[37] Сварник І. Сфрагістика й геральдика міст Бойківщини XVI – поч. XX ст. // Бойківщина. Історія і сучасність. – Львів–Самбір, 1995. – С. 89-90.

[38] Źródła dziejowe. – Warszawa, 1903. – T. 18. – Cz. 2. – S. 69.

[39] Ісаєвич Я. Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму // Нариси з історії техніки. – Київ, 1961. – Вип. 7. – С. 103.

[40] Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550-1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych. – Opole, 1968. – S. 48, 80.

[41] Motylewicz J. Typy funkcjonalne miast ziemi Przemyskiej w drugiej połowie XVII i pierwszej XVIII wieku // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. 6. – С. 170-171.

[42] Андрусяк М. Нарис історії Бойківщини // Бойківщина. – Філадельфія, 1980. – С. 132.

[43] Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964. – S. 158.

[44] Андрусяк М. Нарис історії Бойківщини // Бойківщина. – Філадельфія, 1980. – С. 134.

[45] Там само. – С. 136.

[46] Źródła dziejowe. – Warszawa, 1903. – T. 18. – Cz. 2. – S. 196.

[47] Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej w latach 1550-1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych. – Opole, 1968. – S. 48.

[48] Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964. – S. 136,158.

[49] Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej. . . – S. 48.

[50] Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich. . . – S. 158.

[51] Słownik geograficzny. – Warszawa, 1886. – T. 7. – S. 168.

[52] Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej. . . – S. 158.

[53] Ibid. – S. 142.

[54] Жерела до історії України-Руси. – Т. 2. – С. 4-5, 8-9, 57.

[55] Ісаєвич Я. Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму // Нариси з історії техніки. – Київ, 1961. – Вип. 7. – С. 103, 107, 109-110.

[56] Kuczera A. Samborszczyzna. – T. 2. – S. 28-30.

[57] Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej. . . – S. 136-137.

[58] Horn M. Ruch budowlany w miastach ziemi Przemyskiej i Sanockiej. . . – S 141; Бойківщина. – Філадельфія, 1980. – Ń. 126-127.

[59] Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600-1647 na tle stosunków gospodarczych. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972. – S. 41.

[60] Ibid. – S. 17.

[61] Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowe XVIII wieku. – Warszawa, 1975.

Михайло Кріль.
Соціально-економічні відносини на Старосамбірщині (кінець XIV ст. – 1772 р.)

У статті розглядається соціальний і економічний стан сучасної Старосамбірщини (кінець XIV ст. – 1772 р.). Дана характеристика соціального і національного складу населення. Найчисельнішу верству складали селяни, які розрізнялися за майновим станом. Вони несли основний тягар усіх податків. Міста (Добромиль, Нижанковичі, Нове Місто, Старий Самбір, Стара Сіль, Фельштин) були значними центрами ремесла і торгівлі. У промисловому виробництві найбільше значення мало солеваріння.

Mykhailo Kril.
Social-Economic Relationship in Starosambirshczyna
(the end of the XIV century – 1772).

In the article the social and economic situation of modern Starosambirshchyna (the district of Stary Sambir) in the end of the XIV item – in 1772) is considered. There is given the description of social and national structure of population. The most numeral layer was consisted of peasants, which were differed according to their property state. They carried basic part of all taxes. The cities (Dobromil, Nijancovichi, New City, Old Sambir, Old Salt, Felshtin) were considerable centers of handicraft and trade. In the industrial production most importance had the saltboiling.